



UDK: 101.1

Adhamjon MIRZACHAYEV,

Alfraganus universiteti Alfraganus Xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi ilmiy xodimi, O'zMU mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: mumin_81@mail.ru

Alfraganus universiteti dotsenti, f.f.d. M.Xujayev taqrizi asosida

ABU HANIFA YASHAGAN DAVRNING IJTIMOYIY-MADANIY RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada Imomi A'zam kabi buyuk shaxs va asl dahoning ilm-fan va ijodiy olamining ijtimoiy-falsafiy qarashlari keng izlanishlarni talab etuvchi ko'plab ochilmagan jihatlariga ega. Uning, ijtimoiy-falsafiy qarashlari xalqimizning tarixiy-madaniy rivojlanish xususiyatlarining o'ziga xosligini asrab-avaylash va mustahkamlashdagi xizmatlari misli ko'rilmagan darajada beqiyos hisoblanadi. Maqolada Imomi A'zam hayotida ijtimoiy-falsafiy qarashlarining shakllanish davri juda nozik tarixiy bosqichlari ochib berilgan.

FEATURES OF THE SOCIO-CULTURAL DEVELOPMENT OF THE PERIOD IN WHICH ABU HANIFA LIVED

Annotation

The article describes the socio-philosophical views on the world of science and creativity of such a great man and the true genius of Imam Azam, and cites many undisclosed aspects that require extensive research. His socio-philosophical views and achievements in preserving and strengthening the identity of the features of the historical and cultural development of our people are unprecedented. The article reveals very subtle historical stages of the period of formation of the socio-philosophical views of Imam Azam.

ОСОБЕННОСТИ СОЦИОКУЛЬТУРНОГО РАЗВИТИЯ В ПЕРИОД ЖИЗНИ АБУ ХАНИФЫ

Аннотация

В данной статье раскрыты социально-философские взгляды на мир науки и творчества такого великого человека и самобытного гения, как Имами А'зам, которые имеют множество нераскрытых аспектов, требующих обширного исследования. Его заслуги в сохранении и укреплении своеобразия особенностей исторического и культурного развития нашего народа, его общественно-философские взгляды не имеют себе равных. В статье раскрываются весьма тонкие исторические этапы формирования общественно-философских взглядов в жизни имама А'зама.

Kirish. Mamlakatimiz diniy-madaniy hayotining turli jabhalarini ko'zga olib ravshan qilib ko'rsatuvchi, bunyodkorlik ishlarini ado etish yo'lida yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi Imomi A'zam hayoti va ijodi, ijtimoiy-falsafiy qarashlari, azaliy pand-nasihatlari muhim hayotiy ahamiyatga ega. Imomi A'zam o'z davrining muhim siyosiy-ijtimoiy hodisalari to'g'risida aniq, to'g'ri va maqsadli fikrlar bildirgan, jamiyatni isloh qilishni ijtimoiy-falsafiy taraqqiyotning muhim omili deb biladi. Shu tariqa uning fikrining kengayishi shu darajada bo'ldiki, islom dini kengayishining birinchi bosqichida yangi siyosiy madaniyatning vujudga kelishiga asos bo'lib xizmat qildi. Imomi A'zamning g'oyalari bugungi kunda ham qo'llanilib, insonlarni musaffolikka, yurt obodligi va farovonligiga, ajdodlar diyoriga muhabbat, milliy qadriyatlarga hurmat va erk va mustaqillikka yo'naltiradi.

Bugungi kunda tarixiy, ilmiy, madaniy, milliy qadriyatlarni, shu jumladan ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni yanada izchil va chuqurroq o'rganish va qayta tiklash zarurati mavjud. Ushbu yo'nalishda o'zbek xalqi so'nggi yillarda asta-sekin jahon hamjamiyatining teng huquqli a'zosi aylanmoqda, chunki istiqloq sharofati bilan mamlakatimizning jahon hamjamiyati oldidagi obro' e'tibori tobora oshmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Abu Hanifa ijtimoiy-falsafiy qarashlarida ko'proq islomiy axloq-odob, mardlik, shijoatkorlik, saxiylik, mehr-muruvvat va boshqa insoniy xislatlar islom fiqh ilmi bilan bog'liq holda tadqiq qilinadi. Ushbu qarashlarning o'ziga xos jihatlari bo'lib, ular shaxs ma'naviy olamiga, islom axloqiy qadriyatlar taraqqiyotga katta ta'sir ko'rsatgan. Bunda islomiy axloqning ham inson hayotidagi o'zining katta ekanligiga amin bo'lamiz. Chunki, aynan «huquq o'zida umumiy, xususiy va alohida elementlardan iborat abstrakt, hamda aniqroq bo'lgan islom axloqiy xususiyatga ega hodisadir. Huquq - umuminsoniy va islom axloqiy madaniyat hodisasi, unda u yoki bu sivilizatsiya o'z aksini topadi» [1]. Shunga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 28 dekabr kuni Oliy Majlisga Murojaatnomasida «...oldimizga qo'ygan ulkan vazifalarni amalga oshirishda biz uchun kuch-qudrat manbai

bo'ladigan milliy g'oyani rivojlantirishimiz zarur. Xususan, milliy o'zligimizni anglash, Vatanimizning qadimiy va boy tarixini o'rganish, bu borada ilmiy-tadqiqot ishlarini kuchaytirish, gumanitar soha olimlari faoliyatini har tomonlama qo'llab-quvvatlashimiz lozim»[2], deb ta'kidlanadi.

Har bir xalq va millat o'zining tarixiy qadriyatlariga doimo katta ehtiyoj sezadi. Va bu qadriyatlardan avlodlarni axloqiy va ma'naviy tarbiyalash uchun doimo va oqilona foydalaniladi. Islom dinining tarqalishi bilan o'zbek xalqi uchun boshqa dunyoga oyna ochildi. Milliy madaniyat islom madaniyati bilan rang-barang uyg'unlikni topdi. O'z navbatida o'zbek xalqining tarixiy qadriyatlari islom madaniyatini yanada boyitgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mutafakkirlarining qoldirgan tarixiy merosi milliy o'zlikni anglash va sivilizatsiyalar rivojida muhim ahamiyatga ega. Shu nuqtai nazardan qaraganda, islom dinini milliy madaniyatdan, milliy madaniyatni islom dinidan ajratib tahlil qilmaslik kerak.

Islom ilmi va tarbiyasida Abu Hanifa mazhabiga deyarli har bir kishi muhtoj ekanini Islom dini tarixi isbotlagan. Islom dinining rivoji va shakllanishiga salmoqli hissa qo'shgan sunniy fiqh ilmi yetakchilaridan biri Imom Abu Hanifadir. Biz uchun milliy o'zlikni anglash, milliy tafakkurni rivojlantirishda Abu Hanifaning ilmiy merosini tadqiq etish muhim ahamiyatga ega.

Imom Abu Hanifaning ismi va tug'ilgan joyi haqida manbalarda turli ma'lumotlar keltirilgan. Aksariyat manbalar Imom Abu Hanifaning asli Ajamdan ekaniga guvohlik beradi. Aksariyat ma'lumotlar uning qobullik oliy martabali huquqshunos ekanligidan dalolat beradi.

Buyuk mutafakkir hayoti va ijodini o'rganish nafaqat O'zbekistonda olib borilgan, Saudiya Arabistoni, Turkiya, Rossiya, Eron, Afg'oniston, Hindiston, Xitoy va boshqa mamlakatlarning olimlari ham Imom A'zamning ijodiy merosiga katta ilmiy qiziqish bildirishgan. Bu borada Ali Abdulfattoh al-Magribiy, O'zbek Yashar Nuri, Abu Amin Bilol Fillips, SH.Alyatutdinov, R.V.Pashkov, T.Xabibulin, B.C.Nersesyans, R.Botir va boshqalarni izlanishlarini eslash o'rindir. Ushbu ilmiy

tadqiqotlarda Imom A'zam hayoti va faoliyatining turli qirralari, olim, ilohiyotshunos va huquqshunos sifatida asarlarining muhim xususiyatlari o'ziga xos tadqiqot mavzusiga aylangan [3].

Ta'lim muassasalarida notiqlar hayoti va ijodi, xalqimizning buyuk mutafakkirlari fikr va e'tiqodlarini malakali va maqsadli o'rgatish ta'lim va tarbiya va o'qitish metodikasining muhim masalalaridan biridir. Bugun o'zbek jamiyatining muhim mavzularidan biri Imomi A'zam mazhabini e'tirof etish va uning diniy g'oyalari malakali o'rgatishdir. Imomi A'zam asoschisi bo'lgan hanafiy mazhabi butun dunyo musulmonlari, xususan, O'zbekiston musulmonlarining birligi va hamjihatligiga katta hissa qo'shgan va mamlakatimiz aholisining aksariyati shu mazhabga mansubdir. Boshqa tomondan, ta'lim muassasalarida, ayniqsa, umumiy o'rta ta'lim muassasalarida "Din tarixi" fani o'qitilib, uning asosiy qismini islom dini tarixi tashkil etib, unda Imomi A'zam mazhabi alohida o'rin tutadi. Bundan tashqari, sivilizatsiyalar to'qnashuvi va diniy kelishmovchiliklar yoshlarning zo'ravonlik tendensiyalarini keltirib chiqardi. Bu masalalarning barchasi Imomi A'zam mazhabini tadqiq etish va o'rganish va ushbu mazhabning ma'naviy-axloqiy tarbiya uslubiyatini ishlab chiqish zarurligini ochib berdi, bu ham mavzuni tanlashga sabab bo'ldi.

Imomi A'zam yashagan davrdagi siyosiy, diniy va madaniy vaziyat keng ko'lamli masalalarni qamrab olganligi sababli, uni o'rganishning eng yaxshi yo'li – umumiy nuqtai nazardir. Shuning uchun o'qituvchi mavzuga oid masalalarni, ya'ni buyuk mutafakkir yashagan davrdagi siyosiy, diniy, madaniy muhitni qisqa va lo'nda amalga oshirishi kerak. Agar siyosiy voqealar bayoni Imomi A'zam va uning o'quvchilariga bog'liq holda, kitobxonlar uchun asosiy masalalarni tushunish osonlashadi. Imomi A'zam va uning oila a'zolari o'zbek zodagonlari hisoblangani va "tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, uning ajdodlari tarixiy Qobul yoki Bomiyonda, ba'zi ma'lumotlarga ko'ra Marv yoki Shimoliy Baxtarda yashagan. Abu Hanifa shu shaharda tug'ilib, tadbirkorlik bilan shug'ullanib, boyib ketganligi aniq va hanafiy mazhabi yetakchisi hayotiga oid boshqa ma'lumotlar umumiy ko'rinishda tasvirlangan. Imom Abu Hanifa No'mon ibn Sobit Imom A'zam hijriy 80-yilda, milodiy 699-yilga to'g'ri keladigan Kufa shahrida tug'ilgan, o'sha davrda Kufa ilm markazi hisoblangan. Imomi A'zam sivilizatsiyalar, ilm-fan va ilmlar beshigi hisoblangan o'z qishlog'ida tadbirkor oilasida voyaga yetgan, o'z davri allomalarining bilim va hikmatlaridan bahramand bo'lgan. Imomi A'zam yigirma yil 22 yoshida iroqlik ilohiyotchi Hammud ibn Abu Sulaymonga shogird tushib uning ta'limini oldi. Aytish joizki, XI asrning ikkinchi yarmi islom dini uchun juda nozik va voqealarga boy davr edi. Musulmonlar ko'p o'lkalarni zabt etganlar, islom dini ko'p tarqalgan edi. Mazkur ishlanmalar asosida xalqning tirikchiligi uchun ijtimoiy zarurat vujudga keldi.

Imom Abu Hanifa (r.a.) umrining 52 yilini Umaviylar davrida, 18 yilini Abbosiylar davrida o'tkazgan. Ya'ni, Imom ikki davlat yoki ikki guruh musulmonlar hukumatini yaratdi. Bu ikki davrda o'zlarida mavjud bo'lgan usul va usullar bilan jamiyat tinchligi va barqarorligini himoya qilishga harakat qildilar. Imomi A'zam ana shu bid'atchilar va bid'atchilarning oldini olish maqsadida o'z mazhabini tashkil qildilar, bu Rasululloh (s.a.v.)ning muhtaram sahobalarining fikriga o'xshash edi. Imomi A'zam mazhabi o'z davrida musulmonlar uchun yo'l ko'rsatuvchi bo'lib, ularga Qur'on va Sunnat nurida to'g'ri hayot yo'lini ko'rsatib, bugungi kungacha musulmon ummatining hayot yo'lini ko'rsatib kelmoqda. Imomi A'zam mazhabi o'tmishda musulmonlarning xavfsizligi va osoyishtaligi uchun xizmat qilgan va hozir ham xizmat qilmoqda.

Tahlil va natijalar. Imomi A'zam mazhabining paydo bo'lishi va rivojlanishining siyosiy, diniy va madaniy asoslarini o'rgatishda ustoz va shogirdlarning masalaning mohiyatini oson va to'g'ri anglay oladigan usuldan foydalanishi zarurligi ta'kidlanadi. Birinchi bosqichda ushbu mavzu ta'limning qaysi bosqichida o'qitilayotganligini hisobga olish kerak. Ya'ni, talabalarning yosh xususiyatlarini hisobga olish kerak.

Imomi A'zam Abu Hanifaning «Al-fikh al-akbar» asarida komil inson muammosini bilim, ta'lim va axloqiylik sifatlarining uyg'unligida ifodalab, rostgo'ylik, to'g'rilik, mehr-muhabbat, vafo, shafqat, muruvvat, insof, adolat, sadoqat, xushmuomalalik,

shirinso'zlik, saxovat, ximmatlik, tavoze, bilimga chanqoqlik, donishmandlik, xalollik, ezgulik kabi ma'naviy-axloqiy xislatlar inson komilligining meyorlari sifatida talqin qilinadi.

Qur'on va hadislar musulmon xalqining asosiy tamoyillari bo'lib, doimiy ravishda islohot va takomillashtirishni talab qiladigan ijtimoiy tuzum musulmonlar oldida ko'plab yangi ijtimoiy muammolarga duch keldi. Arablarning o'zlari, xususan Quraysh ahli o'rtasida xalifa etib tayinlanishida davom etgan siyosiy va hokimiyat kurashlari bilan bir qatorda qizg'in diniy-ma'naviy kurash ham bo'lib, islom ichida ko'plab jarayonlar yuzaga keldi. Bu masalalarning barchasini ustoz Imomi A'zamning fikrlarini mulohaza yuritishdan oldin ko'tarib chiqishi kerak, toki o'quvchilar Imomi A'zam mazhabining mazmuni-mohiyatini tushunib yetsinlar.

O'sha paytda xavoriy va botil firqalar xalqni yo'ldan ozdirmoqchi bo'ldilar. Bu bid'atlarning oldini olish maqsadida Imomi A'zam o'z mazhabini tuzdilarki, bu Rasululloh sollallohu alayhi vasallamning muhtaram sahobalarining fikri bilan bir xil edi, bu keyinchalik uning talabalar va olimlar bilan olib borgan darslari natijalaridan ma'lum bo'ldi Imomi A'zam mazhabi o'z davrida musulmonlar uchun to'g'ri yo'l-yo'riq ko'rsatgan, Qur'on va Sunnat nurida to'g'ri yo'l ko'rsatgan bo'lsa, bugungi kungacha musulmon ummati uchun ham xuddi shunday yo'l ko'rsatib kelmoqda. Agar bugungi musulmon jamiyatiga adolatli nazar tashlaydigan bo'lsak, Imomi A'zam mazhabi o'tmishda musulmonlar xavfsizligi va tinchligi uchun xizmat qilgan va hozir ham ular uchun havodek zarur ekaniga guvoh bo'lamiz.

Boshqa tomondan, Imomi A'zam mazhabi islom olamida alohida maqomga ega bo'ldi. Imomi A'zamga Alloh taolo tomonidan g'ayrioddiy aql va zakovat in'om etilgan, shariat va hayotiy ishlarda o'ta zukko bo'lgan, Qur'on va sunnat ko'rsatmalariga ko'ra odamlarga oson qilgan. Imomi A'zam davrida xavoriy va mo'taziliylarning fitnalari jamiyatni barcha jabhalarini o'z ichiga qamrab oldi va odamlarning hammasi sarosimaga tushib, Allohning payg'ambari (s.a.v.) sunnatlari nurida Islom va hayotning haqiqati nima ekanligini bilmay qoldilar.

Xulosa va takliflar. Imomi A'zam Alloh bergan ilmi bilan bu ekstremist va muxolif guruhlar bilan cheksiz bahs va munozaralar olib borgan va atrofdagilar va umuman musulmonlar uchun hayot haqiqati bu mutaziliylar va havoriylarning siz uchun aytgani emasligini tushunib yetganlar, lekin haqiqat shuki, Alloh va Uning Rasuli bizni hidoyat qildilar. Biz bu haqiqatni Qur'on va Sunnatdan, Payg'ambarimiz (s.a.v.) solihning sodiq sahobalarining xulq-atvoridan izlashimiz mumkin. Imomi A'zam musulmon ummatiga bu kimsalar o'zlarining buzul g'oyalari bilan sizlarni yo'ldan ozdirmoqchi, hayotingizni bezovta qilmoqchi, tinchligingizni buzmoqchi ekanini tushuntira oldi. Asl haqiqatga tashna bo'lgan dunyo musulmonlari bu mazhabni va Imomi A'zamning yondashuvlarini qabul qildilar.

Imom Abu Hanifaning ilmi va Umar Foruq va Ali ibn Abu Tolib va Abdulloh ibn Mas'uddan kelib chiqqan bo'lib, Imom Abu Hanifa fiqh va siyosat ilmidagi, shuningdek, o'z mamlakati va dunyodagi vaziyatni tahlil qilish va baholashda juda yaxshi edi. O'sha davrdagi Kufadagi siyosat, xuddi bugungi kunimiz kabi, juda murakkab va yot g'oyalari hujumi juda yaqqol ko'rinib turardi. Xavoriy va mo'taziliylar Kufa shahri va boshqa musulmon mamlakatlaridagi siyosiy va diniy vaziyatni izdan chiqarishi mumkin edi va ba'zida bu g'arazgo'ylar muvaffaqiyatga erishdilar. Imom Abu Hanifa bu xavfni ertaroq anglab, ilm va mahoratini musulmonlarning dini va e'tiqodini saqlab qolish uchun sarfladi. Imom A'zam (r.a.) mazhabining bu sof ta'limoti islom olamida ko'plab tarafdor va muxlislarini topdi.

Abu Hanifaning ijtimoiy-axloqiy qarashlari ilmiy faoliyati bilan chambarchas bog'liq edi. Bu quyidagicha namoyon bo'ldi:

birinchidan, u islomiy ilmni va poklikni moddiy boylikdan hamda har qanday mansablardan ustun qo'ya oldi;

ikkinchidan, islomiy ilm yolg'onga emas, haqiqatga asoslanishi lozim, degan fikrni ilgari surdi, yolg'on adolatning buzilishiga olib keladi, deb xulosa chiqardi va hayoti davomida unga amal qildi;

uchinchidan, ma'naviy-ruhiy tetiklikka erishish, yolg'ondan va boshqa buzg'unchi unsurlardan qutulishning yo'li

kishining o'ziga, uning islomiy kitoblar va islomiy ilm bilan qanchalik yaqin bo'lishiga bog'liq, degan xulosa chiqardi. Shuningdek, alloma bilimsiz kishilarning ko'ngli xurofotga moyil bo'ladi, deb aytadi. Haqiqatan ham, ilmsiz kishi o'zining mustaqil

fikriga ega bo'lolmaydi. Mustaqil fikrning bo'lmaganligi esa kishini o'zga g'oya, fikrlar mutesisiga aylantiradi. Xamirdan qanday shaklda zuvala olinisa, bilimsiz, xurofotga berilgan mute kishini ham istagan shaklda solish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Саидов А. Сравнительное правоведение.- Т.: Адолат, 1999. – С.454.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga murojaatnomasi // Xalq so'zi, 2018 yil 29 dekabr.
3. 1995م، الإثنية، الأطبعة وهبة، مكتبة الناشر المغربي، الفتاح عبدعلي: تأليف ودراية، مدخل الإسلام إلى كرامة الفرق: كتاب ص: 340.; Öztürk, Yaşar Nuri, İmâm-ı Âzam Savunması, Şehid bir önder için Apolocyu, – Ortak kaderli iki deha: Sokrat ve İmâm-ı Âzam, İnkılâp, İstanbul, 2010. Sahife 246; Филипс Абу Амина Билял. Законы жизни мусулман: Эволюция фикха [Пер. с англ. Т. В. Гончаровой]. - М.: УММАН, 2002. – 280 с.; Аляутдинов Ш.Р. Ответы на ваши вопросы об Исламе / Шамил Аляутдинов; Канон. ред., корректор араб. текстов имам Илдар Аляутдинов. - 2. изд., дораб. - М. : Muslim Media Press: Фонд Мир образования, 2003 (1-я Обр. тип.). - 445 с.; Пашков Р.В. Исламское государственное право [Текст] : учебное издание / Р. В. Пашков. - Москва: Ruzayns, 2016. - 141 с.; Илм Усул ал-Фикх. / Пер. с турецкого Т. Хабибуллин. – М.: "Издательская группа САД", 2005.; Нерсесян В.С. История политических и правовых учений: Учебник для вузов. - М., Из-во НОРМА, 2002.; Батыр Р. Абу Нанифа: жизнь и наследие. Ч.1. / под. общ. ред. Д.В.Мухетдинова. - Ниж. Новгород-Ярославл: ИД «Медина», 2007. – 288 с.
4. Hojaev M. The Religious-Philosophical Legacy Of Ahmed Zeki Velidiy. The Light of Islam 2019 (4), 122.
5. MI Xujaev. Historical philosophy of Ahmed ZEKIVelidi. Scientific Bulletin of Namangan State University 1 (12), 126-132.
6. Muminjon Hojaev. The religious-philosophical legacy of Ahmed ZEKI Velidiy. The Light of Islam. 2019. p. 26.
7. Хужаев Муминжон Исохонович. Bashkir turkish studies. epra International Journal of Research & Development Development Monthly Peer Reviewed & Indexed International Online Journal Volume: 5, Issue:8, August 2020.
8. Muminjon Xujaev. Mahmudkhuja Behbudiy As A Leader Of Jadid Reforms. The Light of Islam. 2020. 3стр. 39-47.
9. Муминжон Исохонович Хужаев. Некоторые особенности этических взглядов Ахмет-Заки Валидова. 2015. Credonew. 2-2. стр.3-3.
10. Хўжаев Мўминжон Исохонович. Аҳмад Заки Валидийнинг диний-фалсафий меросининг илдизлари. «Интернаука» 2018. Том.33. № 21(33). – С. 177-182.
11. Xujaev Muminjon Isoxonovich Ahmad Zeki Velidi's Research on the Translations of the Koran. Miasto Przyszłości Kielce 2022. P. 6-8.